

функціонуючи протягом якогось часу в розмовному мовленні, а також у художньому стилі літературної мови.

Проаналізувавши поезії І. Франка, спостерігається значна варіантність у відмінкових закінченнях іменників. У його творах трапляються давні форми, які є ненормативними в літературному вжитку. Також є і такі варіантні пари, які міцно збереглися в сучасній літературній мові. Причинами варіантності в поезії І. Франка є в першу чергу потреби версифікації – необхідність дотримуватися відповідного ритму й рими, милозвучності поезії, а також відсутність загальноприйнятого правопису в кінці XIX – на початку XX століття та вплив діалектного мовлення.

Література:

1. Безпалько О., Бойчук М., Жовтобрюх М., Самійленко С., Тараненко І. Історична грамати́ка української мови. – К., 1962.
2. Варіантні флексії місцевого відмінка однини іменників другої відміни // Морфологічна будова сучасної української мови. – К., 1975.
3. Ващенко В. Стилiстичні явища в українській мові. – Харків, 1958.
4. Жовтобрюх М., Кулик Б. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1972.
5. Козирод Н. “Голос духа чути скрізь...” // Культура слова. – К., 1985. – Вип. 29.
6. Курс історії української літературної мови. – К., 1958. – Т. 1.
7. Матвієнко О. Називна та родова форма знахідного відмінка // Збірник державних центральних курсів українознавства. – Харків, 1930. – Вип. 3.
8. Поставний В. Морфологічні варіанти іменників // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 3.
9. Словник української мови: В 11 томах. – К., 1970–1980.
10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. Білодіда. – К., 1969.
11. Тимошенко П. Фонетичні і морфологічні особливості стильових різновидів української літературної мови // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К., 1972.
12. Український правопис: 5-те видання. – К., 1996.

Валентина Чолкан (Чернівці)

Частки як ускладнюючий компонент структури підмета у мові творів Івана Франка

Іван Франко належить до тих світочів людського духу, творча спадщина яких захоплюватиме не одне покоління. Будучи титаном праці, він залишив нам у спадок близько чотирьох тисяч творів. Воістину “значення Івана Франка у творенні української літературної мови, у розвитку національного і світового письменства, у розбудові вселюдської духовної культури – неоціненне” [11: 80]. Мова творів великого Каменяра – унікальна й багата.

Розглянемо, яких відтінків значення надають структурі підмета суб'єктивно-модальні форми (частки) у мові поетичних творів І. Франка.

У реченні частки створюють ефект присутності особи мовця, несуть певну інформацію про нього, оскільки виражають подану ним емоційну та раціональну оцінку твердження [4: 23]. Більшість часток є суб'єктивно-модальними формами, які актуалізують певний компонент висловлення, тобто є модальними актуалізаторами.

Актуалізація розуміється як процес, унаслідок якого потенційно існуюча (у психіці кожного із учасників комунікації) мовна система реалізується в момент мовленнєвої активності залежно від умов комунікації та комунікативного завдання. У результаті актуалізації висловлення співвідносяться з дійсністю (ситуацією). Більша частина часток виконує функцію актуалізації, виділення смислових компонентів висловлення.

Введення модальних та емоційно-експресивних актуалізаторів у речення слугує важливим засобом емоційного та семантико-синтаксичного виділення окремих слів і цілих синтаксичних блоків.

У структурі двоскладного речення модальні актуалізатори (частки) можуть стояти у прислівній позиції (при підметі, присудку та при поширюючих членах речення), а також у детермінантній позиції – у ролі ускладнюючого компонента загальної семантичної структури речення.

Підмети ускладнюються досить різноманітними частками. Особливістю цього ускладнення є те, що частки, стоячи перед підметами, здебільшого перебувають одночасно і в детермінантній позиції.

Порівняльні частки **мов**, **ніби**, **наче** та інші, що найчастіше стоять при головних членах речення (підметах, присудках), видозмінюють їх речове значення, надаючи підмету загалом відтінку сумніву, недостовірності, вірогідності, припущення. Наприклад: “**Наче** серце стине, І думка в мізку, мов пилина, гине” [10: т. 1: 155]; “**Наче** світ забув о ній (могилі) Із давніх давнин, – Хоч той, що заснув у ній, – Перший Русі син...” [10: т. 1: 464]; “**Скарб увесь мов хто замів**” [10: т. 1: 527]. Як засвідчує дослідження, модальні частки **ніби**, **наче**, **неначе**, **мов**, **немов**, вносячи у контекст відтінок припущення, нереальності і вказуючи на подібність чи на схожість повідомлюваного до об'єктивно неіснуючого, уявного, стосуючись будь-якого члена речення або речення загалом, в останньому випадку слугують засобом метафоризації всього вислову.

Підмет може вказувати на особу, виділяючи її з ряду інших: “...**Немов** я сам перед собою стою!” [10: т. 1: 147].

Як зазначила Е. Клочкова, в усній формі розмовного мовлення частіше, ніж в письмовій, вживають частки. До того ж важливою є не велика кількість часток, а те, що частки, які трапляються в усному розмовному мовленні, майже ніколи не трапляються в письмовому.

Частки, що вживаються в розмовному мовленні, у письмовій мові або будуть змінені або не вживатимуться взагалі. Важливо відзначити, що велика кількість

і вживання інших часток в усному мовленні порівняно з письмовою мовою, не є специфікою розмовного мовлення, а специфікою усного мовлення загалом [7: 128–129].

Особливістю ускладнення підмета вказівними частками є те, що всі вони є у детермінантній позиції, тобто виконують загальну вказівну функцію.

Вказівні частки, які вживаються при підметі, найчастіше вказують на особу, виділяючи її з ряду інших, наприклад: “**То** Михайло хоч сміявся, Та гірким сміхом: Страх взнаки єму давався Орендар з довгом” [10: т. 1: 193]; “**То** цар Асока ще в той самий вечір Шле трубача з смертельною трубою Перед свогого брата дім” [10: т. 1: 293]; “**Ось** панок побачив матір, Жаль обняв його великий” [10: т. 1: 259–260]; “**Ось** сей лиш власну пристрасть поборов, І над тобою він горюю” [10: т. 1: 276]; “**От** я швидко збираюся...” [10: т. 1: 488]. Тут вказівні частки здебільшого виступають у своїй **власне-видільній** функції.

Модальний актуалізатор **то** може ускладнювати підмети у структурі декількох поетичних строф, нанижуючись і посилюючи вказівний відтінок значення. Порівняйте: “[Перша:] **Ось** я дам йому наймення львине. [Друга:] **Ось** я дам Адоніса подобу. [Третя:] **Ось** я дам блискучі чорні очі... [Перша:] **Ось** я дам ораторську позу. [Друга:] **Ось** я дам відвагу і завзяте” [10: т. 1: 450–451].

Вказівні частки можуть вживатися і в **узагальнено-вказівному** значенні. Наприклад: “Глянь, **онде** слуги твої, твоїх волів пасучи, Потратували всю ниву убогого твого сусіда, Що через кривди твої мусить по жєбрах іти!” [10: т. 1: 262–263]. Вони здебільшого вживаються для вказівки на зміст попереднього висловлення.

Модальні актуалізатори, вживаючись при підметі, можуть вказувати і на предмет, як-от: “**То** межі й на ступінь широкі були, З одної нажнеш дві вереті трави” [10: т. 1: 199]; “**Ось** чвірка, не спиняючись ні хвилі, На лід влетіла” [10: т. 1: 220].

Що стосується походження частки **то**, Д. Овсянико-Куликовський писав: “У деяких великоруських діалектах присутня ще одна частина мови, саме **член** (-ть, -та, -то), наприклад: изба-та, бабы-ти, масло-то. Поки ця форма зберігає змінність за відмінками та числами, як у запропонованих прикладах, вона повинна розумітися, як член, тобто так, як розуміються французькі *le, la, les*, італійські *lo, la*, німецькі *der, die, das*. Але в тих випадках, коли вона вже не відмінюється, а отже і в тих, де вона приєднана не до іменника (чи прикметника), а до дієслова, прислівника, вона вже, напевно, – не член, а **частка**, наприклад: рядомь-**то**, у избы-**то**, проездит-**то**” [9: 35].

Особливістю поетичної мови І. Франка є те, що досить часто він використовує частку **се** (народно-розмовну форму частки **це**), наприклад: “**Се** ангел дзвонить по мертвім народі” [10: т. 1: 474]; “**Се** в моїм серці дзвін посмертний дзвонить” [10: т. 1: 234]; “**Се** я сам досвідив” [10: т. 1: 283]; “**Се** Микита все зробив” [10: т. 1: 501]; “**Се** ж соціалізм вам сниться, Бридкий пану Богу” [10: т. 1: 383].

Професор Д. Овсянико-Куликовський зазначав, що частка **це**, яка лише виникає, – дещо середнє між займенником і часткою [9: 296].

Вказівні частки можуть ускладнювати підмети-словосполучення: “*Твоєю дивною красою Надармо всіх маниш ти к собі: Се труп убитої любови Не допуска любови к тобі*” [10: т. 1: 215].

З вказівним відтінком значення вживається у складному реченні діалектна частка **се**, складений модальний актуалізатор **се ж**: “*Се я заробляла три літа, Складаючи гріш до гроша, – То, кумко, на погріб ви мій оберніте, Як з тілом розстанесь душа*” [10: т. 1: 194]; “*Що в інших ганьби знак – Се ми приймаємо, як хліб насущний!*” [10: т. 1: 1473]; “*Се ж він був Еней, недобиток Великої минувшини України, Один з послідніх свідків того, як Послідні іскри вольного життя Помалу гасли, попелом вкривались*” [10: т. 1: 469].

Діалектна частка **се** може ускладнювати підмет і в структурі безсполучникового речення, як-ось: “*На небі зорі ярко так палають – Се безконечність нам морга до віч!*” [10: т. 1: 335]; “*Та ось бряжчать ключі, скриплять зависи, Стукочуть кроки – се сторожа входить*” [10: т. 1: 406].

Трапляються при підметі і складені модальні актуалізатори, як-от: “*Ось вже цілий рік минає, Як твердий все піст тримає, Не бере в рот м'яса він (братанок)*” [10: т. 1: 493].

Досить часто підмет ускладнюється видільними частками **навіть**, **тільки**, **тільки** (діалектна форма), **лише** (лиш), **аж** (складена форма **аж ось**), **все-таки**. Особливістю цього ускладнення є те, що частки здебільшого стоять на початку речення.

Для логічного виділення, підсилення значення підмета вживається частка **навіть**, складений модальний актуалізатор **навіть і**, наприклад: “*Носити вічно в серці лице твоє, І знать, що з другим зв'язана вічно ти, І бачить з ним тебе й томиться – Ох, навіть рай мені пеклом стане!*” [10: т. 1: 250]; “*Навіть і найтяжче горе Як в могилу віддасте, То засиплеться помалу І травною поросте*” [10: т. 1: 365].

Видільну функцію з відтінком категоричності твердження виконує у складному реченні модальний актуалізатор **навіть**, як-от: “*Здається, вся лягла дружина, Всі мури впали, навіть той покров Остатній, що ним укривають трупи, – І той загарбали хижачькі купи!*” [10: т. 1: 472].

Прихована семантика характеризує актанта як такого, що не відповідає цій ролі: “*Навіть гнів твій, дівчино-зірничко, Не лякає мене ні крихітки: Я люблю те рум'яне личко І розіскрені очі-красітки*” [10: т. 1: 207] (Гнів дівчини, зазвичай, лякає хлопця).

Якщо за допомогою частки предмет логічно виділяється з ряду аналогічних, то її наявність вводить у повідомлення своєрідний “другий план”, який ніби доповнює зміст основного повідомлення.

Такого ж значення надає підмету відсполучниковий модальний актуалізатор **й**, синонімічний **навіть**: “*Глинула й вона (матір) на нього (панка) І здригнула, мов від кулі, Над візком, схилившись, шепче: Люлі-люлі, люлі-люлі*” [10: т. 1: 260]; “*З наших рук тебе вже (Астарте) й сам Бог не зможе відібрать*” [10: т. 1: 297].

Частки **тільки** і **лише** у більшості випадків синонімічні між собою в лексичному і в граматичному відношеннях. Ф. Буслаєв зараховував ці слова до прислівників

(другу до “прислівників кількості”) [3: 162, 164, 170]. Але поряд із цим Ф. Буслаєв відзначав вживання слова **тільки** і в ролі сполучника [3: 176]. Пояснюючи походження цих незмінних слів, він слово **лише** відносив до порівняльного ступеня древнього прислівника зі значенням “більш”, а слово **тільки** – до середнього роду займенника **толікий**.

У ХХ ст. питання про функції слів **тільки** і **лише**, а також їх поєднання з іншими словами отримує детальніше освітлення. В. Богоридицький відзначив, що більшість із прислівників займенникового походження “наблизилася до часток чи навіть перейшла до них” [1: 196]. Серед прикладів він розглянув слово **тільки**.

Частка **тільки** надає підмету здебільшого обмежувального відтінку: “*Хоч там цар на мене лютий, Та він знає, що в мінуті Небезпечні, в чорний день Всі торочать не до ладу, Але дати мудру раду Вміє тільки Лис оден*” [10: т. 1: 509].

У мові поетичних творів І. Франка з таким значенням трапляється здебільшого діалектна частка **тільки**, як-от: “*Тільки в мряці тонуть села, І уява мари плодить; Тільки дума невесела, Мов жебрак, по душах ходить*” [10: т. 1: 359]; “*Тільки славний Безумович, Прозваний Рак Поступович, Підгортає сивий волос, Просить сміливо о голос*” [10: т. 1: 439]; “*Тільки зрадник, запроданець, підлиза, п’яниця Най не сміє на порозі вашому (гайдамаки) явиться!*” [10: т. 1: 457].

Модальний актуалізатор **тільки** може ускладнювати підмет, що виражається займенником: “*Тільки ти не бійсь І плакати не смій!*” [10: т. 1: 138]; “*Тільки я стою, та зорі, Що високо там горять, Не втікають, мов на доказ, Що є в світі стійкість, лад*” [10: т. 1: 227]; “*Тільки ти придатний будь На святе велике діло!*” [10: т. 1: 478].

Ця частка може ускладнювати підмет-словосполучення, наприклад: “*Цвіти серед поля Долом і горів – Тільки тьма й неволя П’є народну кров*” [10: т. 1: 106]; “*Ось на розпущті я стою пустому І весь тремчу, гадюка серце ссе, Не видно шляху, тільки голос грому Якусь погрозу дикую несе*” [10: т. 1: 242]; “*Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї (жіночої краси) міцного щита*” [10: т. 1: 281].

Синонімічними за значенням до **тільки** є частки **лише** (**лиш**), як: “*Лише маленькі бобмблики людській, Що в них частинка виру відбилася, Міркують, мучаться, бажають Вічності море вмістити в собі*” [10: т. 1: 251]; “*Часом лиш припадок ту маску відхилить...*” [10: т. 1: 140]; “*...Він (кандидат) мовчить, лиш чорна хмара Висить над єго чолом*” [10: т. 1: 170].

Модальний актуалізатор **лиш** надає підмету здебільшого обмежувального відтінку. Порівняйте: “*Безсмертне лиш тіло, Бо жоден атом Його не пропаде На віки віком*” [10: т. 1: 249]; “*[Злісний:] ...Рука підноситься, лиш серце трепещить*” [10: т. 1: 347]; “*Нехай жите – момент, і зложене з моментів, Ми вічність носимо в житті; Нехай жите – борня жорстока, дика, – А в сфері духа є лиш різnorodність!*” [10: т. 1: 354–355]; “*Шлепом метуть дами, Цензор олівцями Вільне слово так мете, як в дим; Страх мете юрбою, Смерть мете косою, Лиш метелик не мете нічим*” [10: т. 1: 381].

За допомогою актуалізації підмета часткою **лиш** може посилюватися ствердження якоїсь незаперечної істини: “*В життю лиш сила ломить перешкоди, До лету*

вгору розпускає крила” [10: т. 1: 1173]; “**Лиш** твій дух, наче той огненний стовп в пустині, Йде перед гоненим народом України” [10: т. 1: 466].

Ускладнюючий компонент може виражатися займенником, субстантивованим іменником, як-от: “Та крити Божії діла Негарно, навіть грішно; Не скриєш Божої хвали, **Лиш** сам загинеш вічно” [10: т. 1: 302]; “...**Лиш** я сам до того льоха, Де є скарб царя Гороха, Буду знати тайний хід” [1: т. 1: 528]; “...**Лиш** один мов і не чує, В своїм замку, знай, ночує – Лис Микита, гайдамака” [10: т. 1: 487].

Частка **лише (лиш)** може вказувати на предмет чи опредмечену дію: “**Лиш** дуб могучий, жолудьми багатий, Спокійно в темну зимну даль глядить – Та ж він недармо тепле літо втратив.” [10: т. 1: 111]; “...**Лиш** вид її прошиб мене, як ніж” [10: т. 1: 218]; “**Лиш** біль страшний, пекучий в серці там Все заповнив, усю мою істоту” [10: т. 1: 235].

Зазначений модальний актуалізатор здебільшого ускладнює структуру підмета в складних реченнях, як-от: “**Лиш** Сян забулькотів, неначе дьявол, І облизався. **Лиш** зелена хвиля Широким валом хлюпнула верх леду І знов вернула в тасмничу тоню, А чвірки ні карети – ні сліду” [10: т. 1: 220]; “**Лиш** праця ржу зотре, що грудь з’їдає, Чутє живе, неткнуте заховає, Непросихаючу нору живить” [10: т. 1: 175]; “До благодати **Лиш** дрібниці нам хибують; Решту наші депутати Незабаром домайструють” [10: т. 1: 437]; “До візка не заглядають Материнські очі чулі, **Лиш** уста тихенько шепчуть: Люлі-люлі, люлі-люлі” [10: т. 1: 259]; “Хоч в сусіда там тиха багачька У порфірі сяє та атласі, – На чуже багатство ми не ласі, Ласа **лиш** твоя душа жebraцька” [10: т. 1: 393]; “**Лиш** крик поета ще лунає в давній силі, Байдужість сірая кунає на могилі, А кров із руських ран все рине, рине, рине” [10: т. 1: 391].

Ця частка може ускладнювати й однорідні підмети: “**Лиш** меч, пожежа й кров, і мечь смерть принесе врагам, нам честь!” [10: т. 1: 93]; “**Лиш** мертвець та сліпець Може быть проти неї (жіночої краси) надійний борець” [10: т. 1: 283]; “...**Лиш** громада, товариство – його (гайдамаки) оборона” [10: т. 1: 456].

Складена частка **лиш се** посилює ствердження якоїсь незаперечної істини: “...**Лиш се** “гніздо культури”, знай, цвіло, Пишалося і з села всі соки ссало” [10: т. 1: 345].

Підмет може виражатися іменником числівникового походження, займенником, як-от: “Зелений явір, зелений явір, Ще зеленіша ива; Ой між усіми дівчатоньками **Лиш** одна мені мила” [10: т. 1: 222]; “**Лиш** те болить мене, що, зведений До стану травовідної худоби, Я тямки чоловіцтва ще не стратив” [10: т. 1: 406]; “...Хоч все покине – я одна тебе не кину, – **Лиш** ти люби мене – свою Русь-Україну!” [10: т. 1: 410]; “**Лиш** ті, що тихі серцем і душею, Всіх годували працею своєю, Самі собі похвал не голосили, Та в своїм серці Духа не гасили, Не боячись ненависти обуха, – Христові спадкоємці в царстві духа” [10: т. 1: 427–428]; “**Лиш** щось у серці стрепенеться, Когось-то хочеться згадать” [10: т. 1: 330].

Підсилювального значення надає підмету частка **аж**, наприклад: “Лице небесне прояснилось І блиском розкоші займилось, Надії рум’янцем паліє – Мені в тюрмі **аж** серце мліє” [10: т. 1: 102]; “В шинку шумить, в шинку гуде, **Аж** гомін геть селом іде” [10: т. 1: 312].

Підмет може вказувати і на особу: “**Аж** чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І їсти дав того ж, що й сам він їв” [10: т. 1: 285]; “**Аж** сам Селедій-мученик На них змилосердився І моряку одному в сні, Прославлений, явився” [10: т. 1: 304].

Частка **аж** може підсилювати значення граматичної основи речення: “І діти наші – ох, **аж** серце в’яне! – Сльотою биті, босі, у лахмітю, На сльози й горе не-просвітньо-тьмяне, Як сиротята, геть підуть по світу!” [10: т. 1: 163].

Відтінку раптовості надають реченням складені частки **аж ось**, перебуваючи у детермінантній позиції. Наприклад: “**Аж ось** Пазюк промовив: “Тут На розі хрест, з тернами тин...” [10: т. 1: 314]; “**Аж ось** муж прийшов, веселий до хати вступає...” [10: т. 1: 430].

Значення модального актуалізатора **все**, який здебільшого надає реченню відтінку довготривалості, може посилюватися за допомогою частки **таки**. При цьому з’являються інші відтінки значення: протиставності, допустовості, результативності дії, яка приписується підметові. Порівняйте: “І що ж, що ми з вами (ляхами) бра-тались. **Все-таки** ми в дурнях остались” [10: т. 1: 151].

Логічно виділяє підмет та підсилює загальний зміст всього висловлювання частка **таж**: “[Я:] **Таж** він (син) за злісного тут був” [10: т. 1: 346].

За широтою вживання та багатством смислового змісту особливої уваги заслуговує частка **ще**. Як відзначила Н. Мешковська, ця частка утворює декілька семантичних відтінків, що є у повній залежності від того, з яким словом ця частка складає у реченні одну ритмічну групу, тобто одне ціле за наголосом [8: 34].

Модальний актуалізатор **ще** вживається у реченні з підсилювальним значенням: “У нас **ще** дух Не розколовсь надвоє під корою, Традиції не в’яже нас ланцюг” [10: т. 1: 334]; “**Ще** ліс не стогне тим важким, Осіннім, довгим тоном, І ще стрілою ластівка Звиваєсь над загоном” [10: т. 1: 362]; “**Ще** українець збирає Із сих нив для себе хліб, І не топче чужениця Нашу славу і наші гріб!” [10: т. 1: 476].

Зі значенням приєднання вживається частка **ще**, ускладнюючи структуру підмета: “Ось бач, **ще** рожі на лиці цвітуть І на устах красніє ще малина...” [10: т. 1: 235].

Підмет може виражатися і займенником, як-от: “Болі, **ще** ви не заснули?” [10: т. 1: 260].

Частка **ще** може ускладнює структуру підмета-словосполучення: “Та в серці прилив **ще** чуття тремтить, І вже думки до хат тих поскакали, Де чорна праця й чорне горе спить” [10: т. 1: 335].

“Модальні частки поєднують емоційно-експресивну оцінку з логічною, до того ж емоційно-експресивна оцінка, зазвичай, переважає. Наприклад, складена частка **невже ж** у питальних реченнях поєднує значення сумніву з вираженням емоційних відтінків подиву, здивування...” [2: 103]. Наприклад: “І **невже ж** ти не бачиши – здається, Мільонами своїх очей Могла б ти побачити дещо, – Скільки горя, зовсім непотрібного горя, Скільки муки, нічим невтишимої муки, Завдаєш ти цинізмом отим Найніжнішим, найліпшим, найкращим Поміж твоїх дітей?” [10: т. 1: 352]; “...**Невже ж** я (демон) ближчий вам Чи можливійший вам здаюсь від

Пана Бога?” [10: т. 1: 244]; “*Та враз заясніла каплиця уся – Марія з ікони зступає І мовить: “Іване, **невже ж** і твій дух У сумніві вже потонає?”*” [10: т. 1: 434].

Як зазначав М. Грепл, питальне слово на рівні модальної побудови висловлення виконує роль “функціональної” частки, сигналізує про модальний статус висловлення [5: 281].

Питальна частка **чи** вживається для підсилення питального характеру речення, характеризується препозицією і оформляє ті конструкції, які, переважно, вимагають ствердної або заперечної відповіді. Наприклад: “***Чи** великий труд його (духа) В щастя, волю вріс?*” [10: т. 1: 464].

Відтінку сумніву, здивування чи впевненості у протилежному надає підмету питальний модальний актуалізатор **чи**, складена частка **чи ж**, **чи все**, вживаючись у риторичних запитаннях. Порівняйте: “***Чи** ви нюхали порох В житевій війні? **Чи** ви лоб свій розбили О дійсности мур?*” [10: т. 1: 252]; “***Чи** нам же Іти по ангельським слідам?*” [10: т. 1: 297]; “*А маленькі Лисенята, **Чи ж** вони пустили б брата?*” [10: т. 1: 305]; “***Чи все** в вас має лютість панувати, Зневага до людства, погорда й їдь?*” [10: т. 1: 398].

Складений модальний актуалізатор **чи не**, **чи то не** може слугувати для утвердження певних думок, поглядів з відтінком незадоволення, обурення, коли під зовнішнім припущенням приховується впевненість у істинності висловленого: “*Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тїнь; А як і плід, бува, хибне – **Чи ж** тїнь сама не є добром?*” [10: т. 1: 273]; “***Чи то не** зависть по душі щипає?*” [10: т. 1: 402].

Частка **же (ж)** активно виступає в складі займенниково-прислівникових питальних речень, які характеризуються більшою експресією, лаконічністю, напруженістю, ускладнені різноманітними суб’єктивно-модальними відтінками значень: поради, прохання, сумніву, жалю, подиву, незадоволення, обурення. М. Дорошенко серед таких конструкцій виділив дві групи:

а) які виражають запитання з метою отримання визначеної інформації про особу, предмет, явище;

б) які виражають емоційно-експресивне висловлення, ускладнене додатковими відтінками значень [6: 6]. Роль частки **же (ж)** у зазначених конструкціях – посилювати запитання, яке вміщене в займенниково-прислівникових словах, і сприяти вираженню яскравішого модального та емоційно-експресивного забарвлення речення: “***Чом же** пісня та летється Під вагою турбот і біди?*” [10: т. 1: 234]; “***Де ж** я тепла візьму вам, небожата?*” [10: т. 1: 405].

Підсилювальну функцію виконує у реченні частка **ж**: “*Струї живої рух не кінчиться й не спить, Вода **ж** погожа тисячі живить Весни дітей, що вкруг її обсіли*” [10: т. 1: 173]; “*Не людськості ядро Та буря зломить, а суху лушпину, – Ядро **ж** живеє розростєсь без вшину*” [10: т. 1: 174]; “*Ти Бога здурити гадаєш сим датком мізерним, – Кривда **ж** твоя наче грім супроти тебе гримить!*” [10: т. 1: 263]; “*Я **ж**, – що спас царя й корону, Батька свого погубив, – Під гілякою тут стою І смерть бачу над собою Ну, повісьте!*” [10: т. 1: 527].

Модальний актуалізатор **адже**, вживаючись часом і з вигуком або іншою часткою на початку речення, слугує засобом підсилення висловленої думки, як-от:

“**Адже ж** вони (старці) такі ж післанці смерти, Післанці Всемогутнього царя, Що нам не брат, не сват і не рідня, І в кожній хвилі може нас покликати На суд свій строгий” [10: т. 1: 293]; “**Адже ж** дар для нас найвищий – Повна лична вільність” [10: т. 1: 383]; “**Ох, адже** я знав, здається, Цілував лице отсе!” [10: т. 1: 361].

Суб’єктивно-модальні форми (частки) у структурі речення можуть стосуватися до всього складу висловлення, ускладнювати певний компонент його структури чи входити до складу функтива складного речення, виражаючи різноманітні семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами. Частки можуть вживатися у позиції другого сполучникового елемента складносурядних та складно-підрядних речень.

Вказівну функцію виконує у зіставлювальному реченні сполучникове поєднання **а се**: “Чи, може, гнучи в собі горе, Ти тихо плачеш у тиші, **А се** твої пекучі сльози Мені стукочуть до душі?” [10: т. 1: 330].

Відтінку довготривалості повідомлюваному в предикативній частині надає сполучниковому поєднанню частка **все**, наприклад: “Хоча б ти і муки тяжкі потерпів, **А брата** свого не любиш, **То все ж** ти на вічне життя не доспів, Лиш дармо дочасне загубиш” [10: т. 1: 275].

У з’ясувальних реченнях з видільною функцією вживається сполучникове поєднання **що й**. Порівняйте: “Хиляючись до тих квіток палких, Я чув, **що й** спів солодкий з них виходить, Мов пасма тонів ніжних і м’яких” [10: т. 1: 397].

Підсилювальну функцію виконує у реченні сполучникове поєднання **що аж**, як-от: “І дивні іскри починають грати В її очах – такі яркі, страшині, Жагою повні, **що аж** серце стине” [10: т. 1: 241].

Сполучникове поєднання **щоб тільки, аби лише** надає реченню обмежувально-го відтінку мети: “Сам (батько) за ним (сином) би в воду скочив, та плаває не вмє; Сам би згиб, **щоб тільки** син жив, та ніщо не вдіє” [10: т. 1: 431]; “Одна губернія моїх губерній ряд Збільшить, та славу прогримить вселенну; Війна страхів своїх розверзне ад, Терпінь і стогонів розпростить геєну, **Аби лише** я міг почуть: “Блажен еси...” [10: т. 1: 480].

Отже, на комунікативному рівні частки виступають операторами актуалізаційно-комунікативної модальності висловлення чи певного дискурсу.

У структурі складних речень із сурядним та підрядним зв’язком, а також у складених конструкціях змішаного типу частки вживаються безпосередньо при головних і поширюючих членах певної предикативної одиниці. Проте на особливу увагу заслуговує їх участь у передаванні семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, тобто у ролі другого сполучного елемента. Цю роль спостерігаємо і в дискурсі, при зв’язку приєднувальних конструкцій з попередньою частиною тексту.

Загально-вказівну функцію виконують у приєднувальних конструкціях сполучникові поєднання **і ось, та ось, і вже ось-ось**, наприклад: “**І ось** я темний, у тюрмі ридаю, І не за тим ридаю, що пропало: Не за свободою, яка ніколи Свобідна

не була; не за тим щастям, Що лиш у снах являлось та дразнило” [10: т. 1: 406]; “**Та ось** сумніви в серці повстали страшні: “Вічно жить – молодим – ну, пощо се мені?” [10: т. 1: 305]; “**І вже ось-ось** ми ворога натисли!” [10: т. 1: 146]. У цьому випадку подано речення виявляють тяжіння до контексту попередніх речень, надаючи відтінку обмеження змісту сегментованого висловлення загалом.

Сполучникове поєднання **і неначе** має здатність до вираження широкого спектру гіпотетичних значень: неповної упевненості, припущення, сумніву, як-от: “**І неначе** голос з неба Звав до мене: “Треба, треба Зав’язати зрадї рот!” [10: т. 1: 526].

Відтінку обмеження надає сполучниковому поєднанню частка **лиш**, утворюючи подвійний зв’язок: “У притворі донині старий той хрест стоїть, Мов свідок літ минутих, страшних забутих бід. **І лиш** сліпці старії з піснями на устах Сидять, мов сум могильний, у стіп того хреста” [10: т. 1: 90].

Сполучникове поєднання **бо й**, синонімічне за значенням до сполучникового поєднання **що навіть**, вживається для того, щоб виділити причину. Порівняйте: “Хоч вільно спів твій (Тараса Шевченка) гомонить між нами, Та не ростуть твої всі думи тут. **Бо й** наша нива вкрита бур’янами, І люті хмари проти нас ідуть, В убогий кут наш б’ючи перунами, І ниви нам зорати не дають” [10: т. 1: 467].

Підсилювального відтінку надає сурядному єднальному сполучнику частка **все ж**, вносячи відтінок тривалості у значення приєднувальної конструкції: “**Та все ж** надія ясна нам блищить, І стежка стелесь...” [10: т. 1: 471].

Отже, досліджуючи ускладнення підмета частками, можемо зробити такі висновки: частки, ускладнюючи структуру підмета, здебільшого є у позиції абсолютного початку речення. Тому вони починають виконувати функцію, подібну до детермінантів, впливаючи на модальність всього речення. Якщо підмет стоїть всередині речення, то частка при ньому виразніше актуалізує саме його. Найчастіше при підметі вживаються видільні, вказівні та порівняльні частки. Не ускладнюють структуру підмета у мові поетичних творів І. Франка означальні, кількісні, оклично-підсилювальні та віддієслівні частки. Стосунок частки до підмета увиразнюється непрямим порядком слів, інтонацією та логічним наголосом.

Література:

1. Богородицкий В. Общий курс русской грамматики. – Москва-Ленинград, 1935.
2. Буглак С. О разграничении модальных слов и частиц // Русский язык в школе. – 1985. – № 4.
3. Буслаев Ф. Историческая грамматика русского языка. – Москва, 1959.
4. Гальона Н. Функції модальних часток // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 11.
5. Грєпл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии: Сборник статей (1956–1974). – Москва, 1978.
6. Дорошенко М. Функциональное значение и дистрибуция усилительных частиц (на материале рус. и белорус. языков): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Минск, 1975.

7. Клочкова Э. О влиянии формы разговорной речи на распределение классов слов // Русская разговорная речь. – Саратов, 1970.
8. Мешковская Н. Усилительная частица “еще” // Русский язык в школе. – 1951. – № 5.
9. Овсянко-Куликовский Д. Синтаксис русского языка. – СПб., 1912.
10. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
11. Шалата М. Світова великість поета / Передм. до вид.: Франко І. Вибрані твори: В 3 томах. – Т. 1: Поезії, поеми. – Дрогобич, 2005.

Алла Агафонова (Чернівці)

Синтаксичні засоби вираження авторизованої оцінки у мовостилі Івана Франка

У теорії семантичного синтаксису **авторизація**, тобто суб'єктивне сприйняття автором навколишнього світу та реалізація його у мовленнєвій діяльності, тлумачиться синтаксистами як “полісуб’єктне ускладнення конструкції речення вказівкою на “автора” оцінки, сприйняття, мовлення-думки” [4: 430].

Поняття авторизації близьке до поняття оцінки. Ці поняття суміжні, взаємодоповнювані, проте не тотожні. Оцінка як складна та своєрідна загальнопонятійна категорія є предметом різноманітних за спрямованістю дискусій у лінгвістиці, логіці, філософії і не має поки що чітко визначеного категоріального статусу. Вивченню проблеми оцінки в лінгвістиці присвячені праці науковців, які розглядають окремі аспекти цієї проблеми. Зокрема, у працях Н. Лисициної, Г. Архарової, Н. Ємельянової, О. Жданової та інших досліджено семантику оцінки у різних частинах мови. Деякі аспекти семантико-синтаксичного функціонування оцінних компонентів у складі різних конструкцій досліджені у працях Л. Олзоевої, П. Іванової, Є. Фенкель, Г. Золотової, Л. Павліної. Однак у наявних студіях поняття авторизованої оцінки мовознавці не відмежовують від загальної оцінної семантики лінгвістичних одиниць, яку тлумачать як одне з прагматичних значень (Н. Арутюнова та ін.). Отже, незважаючи на наявність низки фундаментальних праць (О. Вольф, Н. Арутюнової та ін.), в яких розглянуто загальні питання семантики, структури, функціонування оцінних конструкцій, специфіку оцінного авторизованого висловлення та явища авторизації описано ще недостатньо. Типологічні та функціонально-семантичні аспекти авторизованих конструкцій досліджені ґрунтовніше у працях мовознавців чеської лінгвістичної школи. Деякі різновиди авторизованих оцінних конструкцій в англійській та німецькій мовах проаналізовано в працях Г. Іваніної, Є. Федотової, Н. Авганової, Г. Кетель та ін. Окремих питань авторизації, оцінки у мовному аспекті торкаються у своїх працях українські мовознавці, які працюють у галузі функціонально-прагматичного та комунікативного синтаксису (І. Вихованець, П. Дудик, Н. Іваницька, Л. Кадомцева, Н. Гуїванюк, М. Голянич та ін.).

Отже, дослідження системи авторизованих оцінних конструкцій, в яких експлі-